

Аграрен университет – Пловдив, Научни трудове, т. LIX, кн. 5, 2015 г.
Юбилейна научна конференция с международно участие
Традиции и предизвикателства пред аграрното образование, наука и бизнес
Agricultural University – Plovdiv, Scientific Works, vol. LIX, book 5, 2015
Jubilee Scientific Conference with International Participation
Traditions and Challenges of Agricultural Education, Science and Business

DOI: 10.22620/sciworks.2015.05.009

**КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА КАТО ФАКТОР ЗА УСТОЙЧИВО
РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРСКОТО ЗЕМЕДЕЛИЕ
COMPETITIVENESS AS A FACTOR FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT
OF BULGARIAN AGRICULTURE**

**Надежда Петрова*, Георги Алексиев, Румен Отузбилов,
Надка Костадинова
Nadezhda Petrova*, Georgi Aleksiev, Rumen Otuzbirov,
Nadka Kostadinova**

Тракийски университет – Стара Загора
Trakia University – Stara Zagora

*E-mail: nfp@abv.bg

Abstract

Successful and competitive agriculture is a prerequisite for achieving sustainable economic development, raising the living standards, satisfying the domestic market and successful integration of our country into the world economic community.

The purpose of this paper is to examine the impact of competitiveness as a factor for the sustainable development of Bulgarian agriculture. To achieve the objective the following tasks must be fulfilled:

- analyze the competitiveness of agriculture in Bulgaria;
- analyze the sustainable development of Bulgarian agriculture;
- establish the influence of competitiveness on the sustainable development of agriculture, holding out growth opportunities.

Competitiveness underpins the sustainable development of agriculture and its measurement using a system of methods and indicators that have particular application at the sectoral level.

Key words: agriculture, market, trade.

ВЪВЕДЕНИЕ

Селското стопанство е традиционен и един от важните отрасли на българската икономика. Върху неговото състояние и развитие оказват влияние промените в сектора след 1989 г. и утвърдилите се негативни тенденции през преходния период. Членството на България в ЕС е свързано с присъединяване на страната ни към един значително по-голям пазар. Това дава нови възможности за развитие на селското стопанство, но поставя и

нови предизвикателства, свързани с прилагането на Общата селскостопанска политика и Общата търговска политика.

В условията на нарастващ външотърговски обмен изучаването на проблемите, свързани с външната търговия и конкурентоспособността на аграрните продукти е от изключително значение.

Конкурентоспособността на отраслово равнище може да се определи като „колективната възможност на фирмите в сектора да се конкурират в международен план” (D’Cruz, 1992).

Европейската комисия определя конкурентоспособността на равнище *отрасъл* в дадена страна или регион в сравнение със същия отрасъл в други страни или региони. Той може да се оцени като конкурентоспособен, ако притежава способност да нараства, да осъществява иновации и да произвежда повече и с по-високо качество стоки и услуги, както и да запазва или печели пазарни дялове на вътрешния и международните пазари.

МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

При анализ на конкурентоспособността на секторно равнище най-често се прилага външотърговският подход - оценката на представянето на конкретния отрасъл във външната търговия на дадена страна или съпоставката с други държави.

Аграрният сектор в България заема дял от 5,5 % в брутната добавена стойност (БДС) през 2013 г., присъства с 18,4 %-ен дял в общия износ на страната и 9,5 %-ен в общия внос през 2013 г., като осигурява заетост за над 568 600 души.

За периода от 1997 до 2007 г. в резултат от проведената аграрна реформа и спецификата на сектора относителният дял на аграрния сектор в брутната добавена стойност в страната непрекъснато намалява – от 26,2% на 5,6%. Приемането на България за член на ЕС се отразява благоприятно и БДС за 2008 г. нараства на 7,2%. Влиянието на световната финансова и икономическа криза води до нов спад през 2009 г. на 5,1% и през следващите години, макар и с много бавни темпове, се наблюдава нарастване.

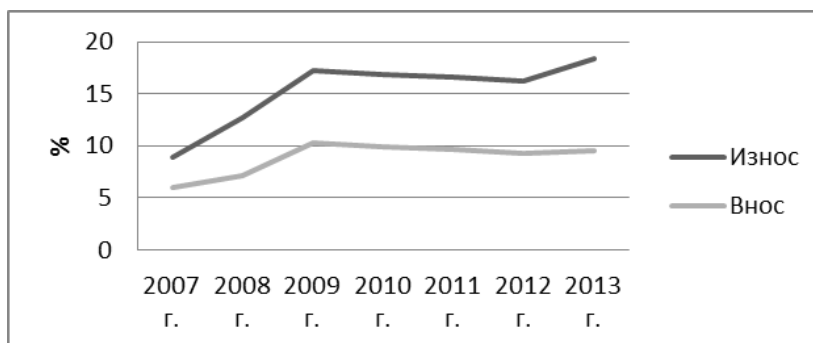

Фиг. 1. Динамика на относителния дял на аграрния сектор в брутната добавена стойност за периода 2007–2013 г.

През 2013 г. спрямо 2012 г. нараства относителният дял на аграрния сектор в общия износ, внос и стокообмен за страната до съответно 18,4%, 9,5% и 13,6%.

През 2013 г. износът на селскостопански стоки бележи ръст от 18,4% спрямо предходната година до 5374 млн. щ.д. Същевременно вносът на селскостопански стоки се увеличава с 9,6% до 3262 млн. щ.д. В резултат на това положителното търговско салдо в аграрната търговия на страната достига до 2113 млн. щ.д., с 895 млн. щ.д. или 73,5% повече в сравнение с 2012 г.

През 2012 г. износът на селскостопански стоки се свива със 7,7% на годишна база, а вносът – с 3,8 на сто. В резултат търговското салдо в аграрната търговия на страната намалява с 16% спрямо 2011 г., но остава съществено над нивата от предходните години, като надхвърля 1,2 млрд. долара. Темповете, с които нараства износът на селскостопански стоки многократно надвишава темповете, с които нараства вносът. Търговското салдо от външната търговия със селскостопански стоки е положително и непрекъснато нараства.

Фиг. 2. *Относителен дял на износа и вноса на продукти от селското, горското и рибното стопанство на България за периода 2007–2013 г., в %*

С присъединяване на страната ни към ЕС и прилагането на европейското законодателство и регламенти за обща организация на пазарите, прилагане на ОСП, страните от общността се превръщат в основен търговски партньор в търговията с аграрни стоки.

През 2013 г. аграрният стокообмен с ЕС отбелязва увеличение с 11,4%, като делът на Съюза от общия аграрен износ е 67%, а този от аграрния внос – 80,9%. При търговията със земеделски стоки с трети страни също се наблюдава ръст, като най-чувствително нараства стокообменът с арабските страни (с 64%) и с Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (без страните от ЕС и Европейската асоциация за свободна търговия) (с 54,4%). Основни партньори на България в търговията със селскостопански стоки сред страните от ЕС през годината са Гърция, Румъния, Германия, Испания и Франция. Най-голям дял от изпращанията на

земяделска продукция от България в стойностно изражение са насочени към Гърция – 20%, Румъния – 16,5%, и Испания – 10%. Основни доставчици на аграрни стоки от държавите членки на ЕС са Гърция – 17%, Румъния – 15,4%, Германия – 13%, и Полша – 11,7%.

Конкурентоспособността на аграрния сектор може да се оцени на базата на индекса на търговски предимства, разглеждайки ролята на външнотърговския баланс на аграрни продукти в общия външнотърговски баланс на страната. За целите на настоящото изследване е адаптиран индексът на баланса в следния вид:

$$RXA = (X_{di}/X_d)/(X_{wi}/X_w)$$

където: RXA е сравнителният индекс на търговски предимства;

X_{di} – стойността на аграрния износ от страната;

X_d – стойността на общия износ;

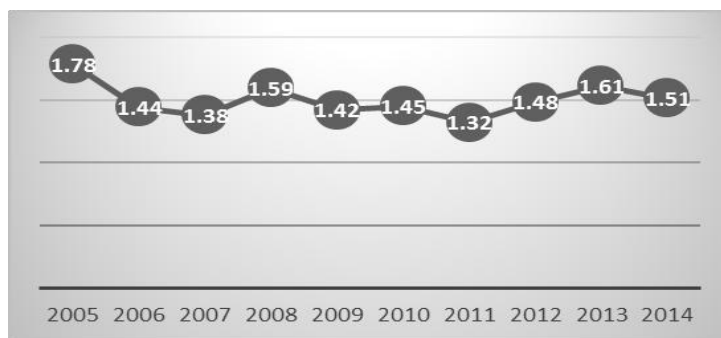
X_{wi} – стойността на аграрния внос в страната;

X_w – стойността на общия внос в страната.

Индексът е изчислен за периода след 2005 г., като се обхващат два програмни периода от Програмата за развитие на селските райони и двете последни години от предприсъединителния период към Европейския съюз. През целия изследван период стойностите на индекса са над 1, което недвусмислено показва, че значението на аграрния износ в общия външнотърговски баланс е сериозно, а ролята на аграрния сектор е положителна.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

В предприсъединителния период отчитаме спад в стойностите на индекса, което е резултат от пазарните трансформации, породени от новите възможности, които предлага Общият европейски пазар. През 2007 г. е едно от „дъната“ на обособения външнотърговски цикъл на аграрните продукти. Икономическата криза, съвпаднала с присъединяването към ЕС, не позволява на българските аграрни производители да се възползват оптимално от предлаганите от ОСП на ЕС мерки за подпомагане на конкурентоспособността.

Фиг. 3. Индекс на търговски предимства на аграрния сектор на България за периода 2005–2014 г.

В края на изследвания период се установяват трайно високи стойности на индекса, повлияни негативно от влошените климатични условия през 2014 г. Българският аграрен сектор запазва своята конкурентна позиция и ролята си във външнотърговския баланс на страната. Аграрното производство е традиционно за нашата страна и неговото значение за развитие на икономиката не бива да бъде игнорирано.

Конкурентоспособността на даден отрасъл е непосредствено свързана с неговото устойчиво развитие. Равнището на икономическа ефективност, отчетено на база на конкурентоспособността на аграрния сектор е първата и задължителна стъпка за неговото устойчиво развитие.

Теорията за устойчивото развитие свързва множество икономически и неикономически науки, където то се разглежда в икономически, биологически, социален, технологичен и най-често в екологичен аспект. Устойчивостта зависи от множество фактори и най-вече от достигнатото равнище на обществено развитие, представено като резултат от взаимодействието на различните форми на капитала – природен, материален, човешки и социален.

В понятията „устойчиво развитие на земеделието“ и „устойчивост на фермите“ аграрикономическата мисъл влага различно съдържание като: „способност на фермата да съществува във времето“, „нова идеология и движение“, „нов подход на фермерство“, „способност за икономическа ефективност, социална отговорност и екологична съвместимост“, „набор от специфични производствени и управленски стратегии“, „потенциал за поддържане на функциите на аграрните системи във времето“ и т.н. (Bashev, 2006; Hadzhieva, 2006; Hadzhieva et al., 2005; Brklacich et al., 1991; Hansen, 1996; Lopez-Ridaura et al., 2002).

Основен компонент на устойчивото земеделие е неговата екологична съвместимост с критериите за опазване на околната среда. Неспазването на санитарно-хигиенните изисквания е доказателство за недостатъчна екологична култура на земеделските стопани. Тяхното екологично поведение не отговаря на съвременните нужди за опазване на природните ресурси и околната среда.

Споделяме мнението на Bashev (2006), че устойчивостта на фермата и земеделското стопанство трябва да се разбира като способността им да съществуват във времето. Приемайки това тълкуване в дългосрочен план, за да съществуват, те трябва да са ефективни, социално отговорни и екологично съвместими (Hadzhieva et al., 2005). Ако не отговарят на тези условия, те ще прекратят съществуването си и ще бъдат заменени с по-ефективна организация. Основен показател, който е необходимо да се анализира при оценяване на устойчивостта е сумарната ефективност на различните типове стопанства. Сумарната ефективност обобщава производствената и управленската ефективност. Производствената ефективност отчита използването на основните производствени фактори – земя, труд, капитал. Управленската ефективност отразява равнището на сравнителните трансакционни разходи и изгоди, свързани с договарянето, покупко-продажбата на продукцията, снабдяването с материални, финансови ресурси и др.

Друг основен показател, характеризиращ устойчивостта на стопанството, е неговата адаптивност – т.е. приспособимостта към актуалните институционални възможности и съответно ограничения като необходимостта от опазване на околната среда, хуманното отношение към животните, стандартите за качество и безопасност на храните и др. (Bashev, 2006).

Устойчивостта е различна и специфична за всяка ферма и стопанство, тъй като се влияе от специфичната обкръжаваща среда (пазарна, институционална, природна и т.н.), стилът и принципите на управление са специфични във всеки тип (еднолични, колективна и т.н.). По-важни фактори, които влияят върху устойчивостта на фермите и земеделските стопанства, са: макроикономическата среда, равнището на технологията на производството, продуктивният асортимент, качеството на трудовите ресурси, производственият риск и др.

Промяната на собствеността върху земята и средствата за производство в хода на аграрната реформа предизвика проявата на една дуалистична структура на земеделските стопанства и производства. Тази структура се характеризира, от една страна, с голям брой дребни стопанства с нестоков или полустоков характер и малък брой едри стокови стопанства. По данни на МЗГ, „Агростатистика”, броят на земеделските стопанства за 2010 г. е 371,1 хил., а средният им размер е около 52 da. Относителният дял на стопанствата на физически лица е около 98%, които стопанисват 33,8% от използваемата земеделска площ (ИЗП) при среден размер 34 da. Само 1% са стопанствата на юридическите лица, като те обработват 32% от земята и имат среден размер от 2930 da ИЗП.

Малките, пазарно ориентирани комерсиални стопанства са индивидуални и фамилни. По-голямата част от тях използват остарели технологии и имат ниска продуктивност, не отговарят на стандартите за качество, благосъстояние на животните, екологичните норми. Те са неустойчиви и ще останат такива в близките години. Пазарните изисквания ще предизвикат тяхното закриване или трансформиране в нови структури – сдружения, кооперативи, асоциации и др.

Считано от 2014 г., Европейската комисия въвежда единна схема за директни плащания в целия ЕС, наречена „Схема за основно плащане”. Схемата се прилага въз основа на права за плащане, разпределени на национално или регионално ниво на фермерите на базата на техните допустими хектари през първата година на прилагане на схемата – 2014 г.

Всяка година, за да получи подпомагане, фермерът трябва да „активира” всяко свое право за подпомагане с допустим за подпомагане хектар. За да получи субсидии, съответстващи на броя на регистрираните на негово име права, при подаване на заявление за подпомагане трябва да се заявят същият брой хектари. Ако фермерът разполага с по-малък брой хектари, неговата подкрепа за съответната година ще бъде лимитирана до правата за подпомагане, които е „активирал” с допустими хектари. Стопаните губят правата за подпомагане, които не се активират в продължение на две

последователни години и те преминават към националния резерв. Същевременно, ако стопаните увеличат размера на стопанството си чрез наемане или закупуване на допълнителни площи, за да получат подпомагане за тях, е необходимо да закупят или наемат допълнителни права за подпомагане.

Задължителното „екологизиране“ в Първия стълб на ОСП гарантира, че всички земеделски стопани предоставят ползи за околната среда и климата в ежедневните си дейности, над рамките на изискванията за кръстосано спазване. За целта ЕК счита, че 30% от директните плащания следва да бъдат свързани с изпълнението на дейности с общо приложение като: диверсификация на културите, поддържане на постоянно затревени площи и екологично насочени площи.

Диверсификацията на културите се прилага при стопанства с размер над 3 хектара и изисква отглеждането на минимум 3 култури, като нито една от трите култури не следва да заема по-малко от 5% от площта, а основната култура не следва да превишава 70% от площта. Поддържането на постоянно затревени площи включва изискването земеделските стопани да поддържат като постоянни пасища площите от техните стопанства, които са декларирали като такива през 2014 г. Могат да се преобразуват максимум 5% от референтните площи с постоянни пасища.

Поддържането на екологично насочени площи въвежда задължението най-малко 7% от хектарите, отговарящи на условията за подпомагане, да са с екологична насоченост като например оставена под угар земя, тераси, особености на ландшафта, буферни ивици и залесени площи по Програмата за развитие на селските райони (ПРСР).

В рамките на Втория стълб на ОСП се запазва възможността за подпомагане на планински райони и райони с природни ограничения, различни от планинските и възможността за подпомагане на застрашени от изчезване местни породи животни. Планинските райони ще останат същите, а районите с ограничения, различни от планинските, ще трябва да се предефинират, като за отпадащите райони е предвидена преходна намаляваща помощ.

Комисията въвежда доброволно обвързано с производството подпомагане, което да се прилага в допълнение към основното плащане, но също така и самостоятелно. По този начин ще има възможност да се подпомогнат животновъди, които не разполагат със собствена земя или нямат възможност да сключат договори за ползване на земя под аренда или наем и не са бенефициенти по Схемата за основно плащане.

Секторите, в които може да се прилага обвързана с производството подкрепа са: зърнени култури, маслодайни семена, протеинови култури, бобови растения, лен, коноп, ориз, черупкови плодове, картофи за нишесте, мляко и млечни продукти, семена, овче и козе месо, говеждо и телешко месо, маслиново масло, копринени буби, сух фураж, хмел, захарно цвекло, захарна тръстика и цикория, плодове и зеленчуци и дървесни култури с кратък цикъл

на ротация. Изброяването е изчерпателно, следователно не може да се предоставя подпомагане за други сектори извън изброените.

Много важно изискване е обвързаното с производството подпомагане да се отпуска само за сектори, които са икономически уязвими или са особено важни по икономически, социални или екологични причини и единствено като стимул за поддържане на настоящите равнища на производство.

Бюджетът за обвързаните с производството плащания за всички държави-членки, които са прилагали до 2013 г. Схемата за единно плащане на площ, следователно и за България, въз основа на национално решение е до 10% от пакета за директни плащания. За България това ще означава възможност за обвързана подкрепа в рамките на около 80 млн. евро годишно.

ИЗВОДИ

1. Земеделските организационни форми имат различна степен на устойчивост в зависимост от влиянието на определени фактори, по-важни от които са пазарната среда; интензивността и технологията на производство; видът, асортиментът, качеството на продуктите, квалификацията на производителите, организацията на управлението на фермата и др.

2. Въздействието на Общата селскостопанска политика ще ускори реструктурирането на малките, пазарно ориентирани ферми и тези от кооперативите, които не са конкурентоспособни, не осигуряват безопасни храни, екологична защита, хуманно отношение към животните. По-голямата част от кооперативните стопанства, едрите бизнес ферми и малките непазарни стопанства ще се ползват от пазарна подкрепа, директни плащания, програми за развитие на земеделието и селските райони, което ще подсили тяхната устойчивост, иновативност и предприемачество.

3. Членството на България в ЕС и премахването на митническите бариери за търговия с другите страни в Съюза създава възможности за разширяване на участието на аграрните ни продукти на тези пазари. Отварянето на пазара поставя тези продукти в една по-високо конкурентна среда и от възможностите им да се конкурират успешно с аналогични продукти от другите страни-членки зависи както разширяването на пазарните им позиции в общността, така и оставането им на националния пазар. Обезпокоително е, че българският аграрен износ е от стоки с ниска добавена стойност.

4. Организационно-стопанската структура в земеделието е нерационална и е сериозна причина за осъществяване на производството по екстензивен начин, при ниско технологично равнище, което намалява продуктивността и производителността на труда в отрасъла. Въвеждането на преки плащания е значимо, но недостатъчно подпомагане за фермерските доходи. Все още нивата на преките помощи в България са на 40 % от средното ниво на ЕС и този факт до голяма степен предопределя затрудненията в конкурентоспособността на фермите.

5. Като цяло начинът на разпределение на субсидиите (директните плащания и националните доплащания) не стимулира производството на

продукти, за които България има много благоприятни, специфични условия - продукти с национална идентичност, с по-високи вкусови качества от други страни на ЕС и извън него и с традиции в аграрния износ.

На основата на извършения преглед на състоянието на българското земеделие може да се посочат следните **възможности** за повишаване на конкурентоспособността му:

- увеличаване на размера на фермите и средната продуктивност;
- повишаване на производителността на труда и намаляване на разходите за единица труд, повишаване на образователното равнище на фермерите;
- модернизация на фермите чрез подобряване на материално-техническата им база, повишаване на механизацията и иновационната активност;

Посочените възможности може да се реализират при изпълнение на следните **мерки**:

- промяна в модела на аграрната политика, която да се насочи към развитието на традиционно и биологично земеделие. Основно европейските помощи са ориентирани към семейните стопанства и кооперациите между тях;
- максимално усвояване на огромния потенциал на земеделските програми на ЕС;
- организиране на по-широка информационна кампания относно възможностите на фермерите да се възползват от европейските структурни фондове за реализиране на инвестиции, които ще повишат ефективността и конкурентоспособността им;
- развитие на държавната политика и финансовата подкрепа на животновъдното производство за разширяване на участието му на европейския пазар чрез реклама, изложби, панаири и др.;
- възобновяване на оригинални български породи и сортове, технологии и продукти, които в най-голяма степен отразяват специфични природни условия в отделни райони на страната;
- разработване на средносрочни национални стратегии за развитие на земеделието, които да отчитат конкурентните предимства на българските стоки на европейския пазар.

Българското земеделие има потенциал да се развива в бъдеще, но това развитие трябва да бъде съобразено с изискванията на европейското законодателство – насочено към повишаване на качеството на предлаганите на пазара суровини и продукти, както и с продължаване на финансовата подкрепа за съответните сектори.

REFERENCES

- Agraren доклад (2010-2014) MZH, S.
Bashev, H., 2006. Otsenka na ustoychivostta na balgarskite fermi. Ikonomika i upravlenie na selskoto stopanstvo, №3, 18-27.

Karel De Guht, SOM, 2010. 612 Targovia, rastezh i svetovni dela. Targovskata politika kato klyuchov element na Strategiyata na ES 2020.

Koteva, N., Kr. Kaneva, 2006. Konkurentosposobnost na zemedelskite stopanstva pri prisaedinyavaneto na Bulgaria kam ES - Ikonomika i upravlenie na selskoto stopanstvo, №5, 31-33.

Struktura na zemedelskite stopanstva v Bulgaria”, 2010, MZG Agrostatika.

Slavova, Ya. i kol., 2006. Konkurentosposobnost na agrarnite produkti na vatreshnia i mezhdunarodnia pazar, NTsAN, IAI, izd. Avangard Prima, Sofia, 9-20.

Hadzhieva, V., 2006. Sastoyanie i vazmozhnosti na ustoychivoto razvitie na zemedelskite stopanstva. Ikonomika i upravlenie na selskoto stopanstvo, №1, 38-42.

AGENDA 21, Section I “Social and Economic Dimensions”, Chapter 8 “Integrating Environment and Development in Decision-Making.

Brklacich, M., S. Bryant and B. Smith, 1991. Review and appraisal of concept of sustainable food production systems. Environmental Management, 15 (1).